

B. EÖTVÖS JÓZSEF

KÖZOKTATÁSI POLITIKÁJA.

ÍRTA

ÉS AZ „EÖTVÖS-ALAP” 1907. FEBR. 2-IKI KÖZGYŰLÉSÉN ELMONDTA

Dr, BALLAGI ALADÁR,
EGYETEMI TANÁR, ORSZ. KÉPVISELŐ.

M. KIR. TUDOMÁNYEGYETEM NYOMDA
1907.

B. *Eötvös* József a XIX. század uralkodó eszméit nemcsak megírta, hanem egyúttal, minden alkotásában a legmagasabb potencián fejezte ki.

Talán nem merész állítás, ha azt mondom, hogy a kor, melyben élt, a szentháromságot kizárólag az egyén kegyelének tárgyai közé szorította vissza, hogy helyébe állítsa a szabadság, egyenlőség és nemzetiség dogmáját.

Akkoriban a forradalomszülte új világnézet, mely eredetét tekintve, a reformáció individualizmusára utal, világszerte teljes erővel igyekezett érvényesülni.

És ha szent könyvünk tanúsága szerint, Isten a maga képére alkotta a világot: azon perctől fogva, midőn a mindent átható Isten-eszme helyébe a humanizmussal az *ember* lépett, mint a világ központja, — ez az új jelenség viszont a maga képére alkotta meg a Legfőbb Jó ideálját.

Az a négyszázados törekvés, hogy az egyén joga átvitessék az állami és a társadalmi él étbe: természetszerűleg hozta magával az egyetemes Christiana Respublicával szemben csak részlegesnek tekinthető nemzeti egyediségek kialakulását. A célt nálunk Erdösi Sylvester János tűzte ki, nemzeti nyelvünkön legelső distichonával :

Az ki Sidóul és Görögül és vigre Diákul
Szól vala righen, szól néked az itt Magyarul.
Minden nipek az ű nyelvinn, hogy minden az isten
Törvényinn ilyen, minden imággya nevit.

Az isten törvényét pedig, a hovatovább önállósuló emberi szellem elsősorban azon állapot előidézésében látta, mely szerint az egyén, úgy saját tehetéseit, mint az őt körülvevő nagy természet erőit, önmaga által választott célok elérésére szabadon fölhasználhatja.

E szabadságnak múlhatatlan föltétele, hogy az egyén az államéletben egyenlő elbánásban részesüljön. Minden kiváltság és minden külön teher eltörlésével, egyenlő függetlenség és egyenlő alávettség mellett, mindenki egyenlően vegyen részt az államhatalom gyakorlásában.

Nyilvánvaló, hogy a hármás dogma az egyén politikai jogegyenlőségében éri el tetőpontját, amidőn részt ad neki a felségjogok gyakorlatában, hogy a maga sorsát a maga akaratával és eszével intézze.

A tiszta demokrácia ilyen szellemében hozattak meg az 1848-iki törvények, s ezek elvi alapjára helyezkedett az Új Magyarország, független felelős minisztériumával, melyben a közoktatási tárca hors concours jutott *Eötvös* kezébe.

Új helyzetét a kort jellemző magas hőfokú lelkesedéssel használta föl eszményei megvalósítására.

Az 1848-iki sarkalatos törvények politikai biztosítókar mellett, ama törvények megvalósítására legelső teendőnek minősítette a kulturális biztosítékok megalkotását.

Előtte lehetett a szabad és független újgörög állam elriasztó példája, mely azt mutatta, hogy a szabadságot és az egyenlőséget egy műveletlen nép közé vetni, nem egyéb mint fegyvert adni a gyermek kezébe.

Hogy a nép, a *δήμος*, a szabadságot és egyenlőséget, az uralmi elvet, mely a

χρητείν-ben rejlik, kellően használhassa: a jogok élvezetére képesíteni kell, amit viszont egyedül az erkölcsi és értelmi nevelés hatalmas eszköze biztosíthat.

A politikai jogokat a törvény a maga jószántából adja, de csak a személyes képesség gyakorolhatja üdvösen. Mert önmagának és másnak becsülése, a joghatárok eleven érzete, az igazság szeretete, a szabadság e lényeges föltételei, nem foglalhatók paragrafusokba, azokat nem lehet megparancsolni. Úgyszintén a politikai egyenlőség is csak zengő érc és pengő cimbalom, ha nem támaszkodik a műveltség lehető egyenlőségére.

Az önkormányzatra fölhatalmazott néppel szemben tehát a legnagyobb közösségre, magára az államra hárul az a kötelezettség, hogy a nép kellő ki-műveléséről, értelmi színvonalának fejlesztéséről gondoskodjék.

Ha pedig ez az állam kötelessége, akkor az egyes polgár ebben az államot meg nem akadályozhatja. Innen ered az államnak az egyéni jogokat érintő azon felsőbb jogosítványa, mely szerint a szülőket gyermekeik neveltetésére kényszer útján is rászoríthatja. De ha

kényszer forog fönn, akkor az iskoláztatás másként mint ingyen nem történhetik.

Az állam fönti kötelezettségének szigorú következménye, hogy oktatásügyi pótdadót vethessen ki, és hogy az öt megillető nevelésügy főfelügyeletéről gondoskodjék.

Eötvös ily szellemben terjesztette be az első magyar törvényjavaslatot, mely az általános tankötelezettséget proklamálta.

Ám a javaslat csak javaslat maradt. Országgyűlési tárgyalás alá került ugyan, de csak augusztusban, midőn már a legsürgősebb békemunkánál is sürgősebben jelentkezett a nemzeti lét megoltalmazásának minden egyebet háttérbe szorító nagy föladata.

Hosszú, mert keserves tizenkilenc esztendőnek kellett eltelnie, míg *Eötvös* ismét elfoglalhatta a nemzet művelődésének hivatalos vezetését. Induktív gondolkodó és bár született főrend, de igazi demokrata léte, ismét az alapozáson, *a népoktatás rendezésén* kezdte munkálatait.

Törekvéseiben társul szegődött melléje a korszellem, mely könnyen megállapítható, ha tudjuk, ki volt akkor a legolvasottabb író s ennek minő volt az iránya.

Az 1860-as években mindenben, mi a művelődésre vonatkozik, az európai emberiség közgondolkodásának legcsodálatosabb kifejezője Jules *Simon* volt. S e férfiú általános irányának jellemzésére elegendő fölemlítenem *L'École* című főműve első fejezetének következő címét :

Le peuple qui a les meilleures écoles est le premier peuple; s'il ne l'est pas aujourd'hui, il le sera demain. (Az a nép, melynek a legjobb iskolái vannak, az első nép; ha még ma nem az, az lesz holnap.)

Szónoki mondás! Csak úgy árad ki belőle ama (rég letűnt) időszak rajongása a tanügy, a tudomány, a fölvilágosultság iránt, mint amelyek legfőbb kezeségei a népek boldogulásának.

Az új javaslatban az 1848-iki javaslat alapelvei érvényben maradtak. Jelenlétekeny különbség a kettő közt az ingyenes oktatás elejtése, valamint az, hogy a főnnálló és a törvény követelményeinek megfelelő iskolák jellegének épségben tartása mellett, míg az 1848-iki inkább az állam, emez inkább a község föladatavá teszi a népiskola gondozását ott, ahol a helyi viszonyokhoz képest,

a felekezeti iskola alakítása vagy fönntartása lehetetlen.

Kétségtelennek tartom, hogy az 1848 óta a közviszonyokban beállott fordulat idézte elő e változtatást.

1848-ban a XX. törvénycikk 3. §-a kimondja, hogy „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek”. Ehhez képest a miniszter méltán számíthatott arra, hogy az állam által fizetett egyház és iskola, mint az államnak tisztára alárendelt intézmények kezeltethetnek.

1868-ban ugyanazon miniszter a súlyosan megterhelt közösügyes államban józanul egyelőre nem is gondolhatott az 1848-iki XX. törvénycikk végrehajtására. Ennélfogva az új törvénynek szükségkép akként kellett rendelkeznie, hogy a népiskolák az egyesek, a társulatok, a felekezetek és főként, *kötelességszerűleg* a községek által állíttatván és tartatván fönnt: az állam elvileg érintetlen iskolaállítási joga csakis ott lép előtérbe, ahol immár sem a község, sem a felekezet nem képes jogát fönntartani vagy kötelességét teljesíteni.

Eötvösnek személyes tapasztalatai is hozzájárulhattak e változtatás előidézéséhez. Ő a forradalom viharai elől Svájcba és Németországba húzódott. Tanúja lehetett mindkét helyen a községek kezén lévő iskolák bámulatraméltó virágzásának. Megigézte a látományt s amint tehetett, hazájának ajánlotta föl a községi iskola intézményét.

Eötvös azonban figyelmen kívül hagyott egy döntő körülményt. Svájc és Németország előhaladásának legfőbb emeltyűje a községi jólét, a polgárok általános műveltségével kapcsolatban. Viszont hazánk sok minden nyomorúságának egyik legfőbb magyarázata a községi élet elzüllöttsége, a polgárok többségének műveletlenségével kapcsolatban.

Azt hiszem, hogy a praemisszák ezen homlokegyenest ellenkező mivolta, nyomós és tárgyilagos ellenvetés lehetett volna a javaslat ellen. Erről azonban senki sem beszélt. Annál inkább előtérbe helyeztetett a felekezeti szempont.

Az akkor ultramont annak nevezett klérus „semmivallású”-nak nevezte el a községi iskolát, de hivatalosan és ünnepélyesen nem szólalt föl a törvényterv ellen.

A leghevesebb támadás épp azon oldalról jött, honnét legkevésbé lehetett várni.

Az 1860-as évek időszaka kitűnőleg protestáns-kor volt. A politikai, a tudományos, a társadalmi életben mindenütt a protestánsok, vitték a szót. Magát a törvényjavaslatot a minisztérium szakosztályaiban, kizárólag protestánsok formulázták s dolgozták ki. részleteiben. Eszmeileg a törvényjavaslat fundamentuma, t. i. a szabadság, az egyenlőség, a nemzeti nyelv érvényesülése, a nép mint önjogú, önkormányzatra hivatott egyed – mind egy szálig törül metszett protestáns eszme.

A javaslat ellen mégis épen protestáns részről támadt a leghevesebb ellenkezés, különösen az akkor „orthodoxnak” nevezett reformátusok körében. Révész Imre és Tisza Kálmán állott a javaslat elleni mozgalom élén. És amikor a javaslatból törvény lett, a bécsi és linci békére hivatkozva, a tán legtekintélyesebb, de mindenesetre legnagyobb tisztántúli református egyházkerület azonnal tili aközött életbeléptetése ellen.

A sérelem az volt, hogy „az 1868 december 5-én szentesített s a nép-

iskolai közoktatásról rendelkező XXXVIII. törvénycikk és az ennek végrehajtásáról intézkedő miniszteri rendeletek — úgy-
mond — a mi meghallgattatásunk és bele-
egyezésünk nélkül, iskoláink belügyeibe
rendelkezőleg avatkoznak, sőt iskoláink
fönmaradását és egész lételét, különö-
sen anyagi tekintetben, fölötte nehezen,
vagy épen nem teljesíthető föltételek-
hez kötik, s azokat igen sok esetben
egyházunkhoz nem tartozó s velünk
ellenkező vallásos meggyőződésben levő
kormányhivatalnokoknak rendszeresített
olyatén felügyelete alá vetik, amilyen
ellen a magyar protestáns egyház
eleitől fogva a leghatározottabban tilta-
kozott.

E támadás amilyen meglepő, époly
alaptalan volt. Mert a törvény épen azt
célozta, hogy a kormány ezentúl, két-
ségbevonhatatlan főfelügyeleti jogát fele-
kezeti iskolákban csupán az oktatás
külső kellékeire (a tantárgyak minimu-
mára, a képesített tanítóra, stb.) vonat-
kozólag gyakorolja, de nem avatkozik
semmibe, ami a felekezeti iskola belső
életére, az oktatás szellemére és irá-
nyára tartozik.

Már pedig szellemi és erkölcsi szervezetekben ez a fődolog!

Eötvös népiskolai törvénye, páratlan., helyet foglal el a törvényalkotások között. Nem azért, hogy tökéletes volna; ilyesmire emberi erő nem képes, tényleg már is túl van szárnyalva és sok tekintetben elavult. Hanem abban különbözik egyéb törvényektől, hogy nem kellett s nem is lehetett azonnal végrehajtani, lényegében inkább csak bizonyos *eszményi álláspontot kifejező politikai Programm* lévén, melynek életbeléptetéséhez évtizedek kívántatnak.

Innen van, hogy Eötvös, bár egész hírnevét kötötte a törvényhez, a lényegét nem érintő részletekben anyagi béketűrőssel engedte magát legyőzteni.

Így kapcsolták ki a törvényből a kisdedóvót, mint amelyről a társadalom van hivatva gondoskodni s így iktatták bele a polgári iskolát, mint a népoktatási intézetek koronáját. A polgári iskola Eötvös javaslata ellenére került a népoktatás prokrusteszi ágyába, – amit nagyon helyénvalónak tartok kiemelni!

Szerfölött igaztalannak tartom, hogy újabb időben egyes érdekeltek, sőt egész

tanítóegyletek is kétségbe vonják br. Eötvös József igaz jóakarátát maguk a tanítók iránt.

Mert mi egyéb a jóakarát kétségbevonásánál az a tény, hogy koldusalamizsnának minősítik a törvényben megállapított fizetésminimumot, s ezért Eötvöst teszik felelőssé, mint aki többet is megállapíthatott volna, ha igazán akarja.

Eötvös korának legkiválóbb alakjai forró szeretettel és tisztelettel nézték az egyszerű tanítót, kiben előretörő eszméik kész munkatársát szemlélték.

Lord *Brougham*, a nagy államférfi, Eötvössel sok tekintetben rokonszellem, ki teszem az 1848-iki februári forradalmat is kezdetben épúgy dicsőítette, továbbfejlődésében épúgy elítélte, mint Eötvös a magyar forradalommal tette; lord Brougham, ki a közoktatás kérdésével époly alaposan foglalkozott, mint b. Eötvös József, amennyiben a XIX. század legolvasottabb, mert 35 kiadást ért közoktatási programját „*Practical observations upon the education of the people*” cím alatt ő írta meg: hát ez a férfiú a világ első parlamentjében arra a kérdésre, hogy „ki az első hivatalnok az államban?”

– ezt a választ adta: „A tanító, még pedig a falusi tanító, az igazi néptanító.”

A tanítók hivatásának ezen glorifikálása mellett valóban meglepőnek tűnik föl, hogy Eötvös a minimumot tisztes lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül mindössze csak 300 forintban szabta meg.

Ha azonban e kérdést, mint történelmi dátumot tárgyilagosan akarjuk megítélni, figyelembe veendő először is az, hogy minő hitvány volt a tanítók, az úgynevezett mesterek fizetése 1868 előtt. Már maga a minimum megkövetelése nagy haladás volt az előbbeni állapotokhoz képest.

Én e kérdést egész terjedelmében meg akarván világítani, az egész kor keretébe helyezem, mert csak úgy alkotható az igazságnak megfelelő, valóban tárgyilagossá vélemény. S ha valaki ezzel szemben a gróf Apponyi-féle mai fizetésemelésnek bebizonyult lehetőségét hozná föl, annak *Lamennais*-vel azt felelem: „le possible d'aujourd'hui n'est pas le possible d'hier.” (Ami ma lehetséges, tegnap még nem volt az.)

Tárgyunk megítélésénél nem lehet

eléggé kiemelni, hogy a modern állam gyors egymásutánban jelentkező nagy követelményeit minden egyéb szakma vezérei épúgy fokozni kívánták, mint a közoktatási miniszter a magáét. S briaraeusi karokkal fogták meg a kezét a katonaság, a földművelés, a közlekedés, az igazságszolgáltatás, a kereskedelem stb. érdekei nevében, de főként az adózó nép teherviselési képessége nevében.

Így volt ez másutt is. Franciaországban a nagy Guizot 1834-ben csak 200 frankban állapította meg a tanítók legkisebb fizetését s 1868-ban a franciák dúsgazdag honában bizony csak 500 frank volt a minimum, 50 frankkal kevesebb, mint Eötvös törvényében.

De nézzük Poroszországot, a népiskolai képzés klasszikus földét. Ott is a kezdőfizetés 1868-ban mindössze 100 tallér volt, 50 forinttal kevesebb, mint Eötvös törvényében!

Mindezen jelenségeknek van még egy kulcsa, melyet tudtommal még nem igen mutogattak.

Épen Poroszországban, de egyebütt is, hol egész lélekkel dolgoztak a népnevelés emelésén, maguk a leghűségesebb

adeptusai az eszmének, tisztában voltak vele, hogy úgy a kicsiny minimum, mint a kezdőfizetés voltaképp csak a falusi, szegényebb iskolákra vonatkozik. S ezeket tartva szem előtt, azon kor legkiválóbb pedagógusai úgy vélekedtek, hogy a falusi mesterek hatása annál nagyobb, minél közelebb áll életmódjuk a néphez, melyet az ismeretek elemeibe kell be vezetniök.

Szándékosan hivatkoztam pedagógusokra, mert az államférfiak mellétekintetek gyanújába eshetnének. S ezek közt egyik legelső, *Hippel*, a porosz nevelésügy kitűnő bajnoka, a falusi tanítók képezdájéről egyebek közt ezt mondja:

„A falusi tanítók képezdájének vidéki községben és akként kell berendeztetnie, hogy növendékeit a maguk falusiaságából ki ne vetkőztesse. Még a kabát szabása, az iskolamester egész külseje is befolyással van az ő hivatalára. Hajviselete és ruházata olyan legyen, mint falujában a legtisztességesebb földművelőé. Ha a falusi tanító nagyobb városi képezdében nevelkedett, kivált ha a képezdét szörnyen tudós, theoretikus doktorok vezetik, akkor legtöbbszörre mint elégedetlen, tudákos ember érkezik meg

falujába. A frakk, a legújabb szabású nadrág nem engedi, hogy a falusi ember az új tanítót magához hasonlónak vélje, de azért mégsem fogja „*úrnak*” tartani.

A városi élethez való szokás a falusi életet elviselhetetlenné teszi. A falusi „tanítónak, hogy helyét megállja, nincs szüksége több ismeretre, mint amennyire tanítványait oktatja; de ezeket az ismereteket aztán egészen alaposan kell tudnia,”

Íme Eötvös jóhiszeműségének kétségbe vonhatatlan bizonyítéka. A fizetési minimumot ő is, mint egyéb kortársai, pusztán csak szegény falusi iskolákra vonatkoztatta, melyekben a legegyszerűbb ember a legegyszerűbb eszközökkel is eredményt mutathat föl. Városi és nagyobb községek hasonlíthatatlanul magasabb képzettséget követelő tanítóira annyival kevésbé gondolhatott, mert igen jól tudta, hogy azokban a 300 forintos minimum már a törvény meghozatalakor is jóval meghaladott álláspont volt.

Már pedig a jóhiszeműség az igazi mértéke gyakorlati államférfiak egész pályájának.

Eötvös maga is sokat adott erre s mindig tudatosan, teljes önérettel hivatkozott rá. Fölöttébb jellemző e részben egy birtokomban levő kiadatlan levele, melyet 1860 augusztus 10-én intézett Ballagi Mórhoz.

A levél így szól:

„Mint az augusztus 7-iki Naplóban olvasám, Zsedényi a miskolci nagygyűlésen tartott beszédjében az 1848-iki kir. magyar Cultus Ministeriumot világos szavakban azzal vádolá, hogy az rendeletei által a protestánsoknak az 1790. évi 26. cikkelyen alapuló jogi állapotát sértette.

Miután egész életemen át a vallásos szabadságért küzdve, az iránt, hogy a magyar protestánsoknak autonómiája 1848-ban csorbát nem szenvedett, talán *némi* érdemet tulajdoníthatok magamnak: mást érdemeltem talán s megvallom, mást vártam protestáns honatársaimtól, mint azt, hogy egy több száz személyből álló gyülekezet előtt, nemine contradieente, sőt valószínűleg a legáltalánosabb taps között a hazai törvények megszegőjének s a vallásos szabadság ellenének neveztessem.”

Eötvös érzékeny lelke hatványozottan érezte az igaztalanság fagyos érintéseit. De bármily busásan volt része bennök, számot vetett azzal, hogy ez a politikai pártusák elmaradhatatlan következménye. S volt neki egy olyan mentsvára, melyről a legádázabb támadás nyilai is mindenkor tehetetlenül pattantak vissza.

Ő, mint az eszmények embere, minden körülmények között egyenesen ment tovább a maga útján, melyet Isten és az emberek iránti kötelességérzete jelölt ki számára.

S ez az út vezet az igazi alkotásokhoz.

A hit, melyet a tapasztalat próbái nem riasztanak meg, a hit, melynek semmi köze a kételyhez, s mely ennél fogva nem ismeri a töprengést: még a poklok kapuin is erőt vesz. B. Eötvös József is az eszményeibe vetett törhetetlen hite által válhatott nemzete nagy tanítójává s mindenekfölött ez a nagy hite szerezhette meg „eszmei győzedelmet” a népiskolai törvény megalkotásával és keresztülvitelével.

„Szelleme élni fog ott, hol imádnak még szabad eszmét!”